

דניאל ויצמן

צדק חברתי ומנהיגות פוליטית "כלבים אֱלִמִים לא יוכלו לנבח"

כל חִיתו שְׁדִי אֶתִיו לֶאֱכֹל כֹּל חִיתו בְּעֵר. צִפְיו עֲוֹרִים כֹּלֵם לֹא יִדְעוּ כֹּלֵם
כֹּלֵבִים אֱלִמִים לֹא יוֹכְלוּ לִנְבַח הַזִּים שְׁכָבִים אֶהְבִּי לְנוֹם. וְהַכְּלָבִים עֲזִי נֶפֶשׁ
לֹא יִדְעוּ שְׂבָעָה וְהֵמָּה רְעִים לֹא יִדְעוּ הִבִּין כֹּלֵם לְדַרְכָּם פְּנוּ אִישׁ לְבַצְעוּ
מִקְצָהוּ. אֶתִיו אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבָּאָה שְׁכָר וְהִיָּה כְּזָה יוֹם מְחָר גְּדוֹל יֵתֵר מְאֹד
(ישעיהו נו, ט–יב).

במסגרת המשך מחקרנו על פעילותם הנמרצת של לוחמי הצדק החברתי (נביאי ישראל) ועל מאבקם נגד נוגשי העם, ננסה להבין מה עמד במוקד עשייתם החברתית. לפי עדות הכתובים, משימתם המרכזית הייתה לשמור על זכויותיהם של השכבות החלשות באוכלוסייה,¹ ואלה היו עיקרי המסקנות שהם הגישו כ"ועדת בדיקה": זכויות פרט וצדק חברתי לכלל האזרחים. מסקנות אלה נכנסו לגנזי ההיסטוריה החיה של האומה.

במאמר זה ננתח את השימוש בלשונות פיגורטיביים-מליציים על ידי הנביא נגד "שלטון האליטות", אשר ניצלו את מעמדם ביחסם הלא-שוויוני לאביוני העם כדי לקדם אגינדה של אינטרסים אישיים. האם הנביא במאבקו מול השלטונות היה צריך להציל את עצמו ו"ליישר קו" עם השלטון? האומנם הייתה לו ברירה אחרת? איזו משמעות והשפעה יש לפעולת יחיד?² נשאיר שאלות אלה פתוחות, ונבדוק איך עמידתם האמיצה והנחרצת של נביאנו מול ה"גִּלְתִּי" הדורסני המלכותי-ממשלתי (אשר הטיל אימה בכל שכבות העם) משמש בעבורנו היום מקור להשראה ולחיקוי, לתעוזה אישית וליושרה מוסרית.

1 ראו ד' ויצמן, "מה לכם תדכאו עמי", אורשת א (תש"ע), בדברי המבוא.

2 יש לציין שפעולתם של הנביאים לא צלחה, והייתה זרועה בתסכולים רבים ובאזלת יד, עקב סירובו של העם לחזור למוטב. נתון זה בוודאי הוסיף ממד של טרגדיה אישית לשליחותם. ראו להרחבה בנושא זה: מ' גרינברג, על המקרא ועל יהדות, תל אביב תשמ"ו, עמ' 13–24; ח' רביב, החברה בממלכות ישראל ויהודה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 43–124; נ' אררט, אמת וחסד במקרא, ירושלים תשנ"ג, עמ' 13–24; י' אליצור, ישראל והמקרא, רמת-גן תש"ס, עמ' 294–304.

הסיטואציה – מסגרת (קונטקסט)

כאשר באים להגדיר את הסוגה הספרותית של הפסקה, פוגשים מיד ביצירה מופתית שאפשר ליחסה ל"אדריכל ספרותי מומחה". סופר-נביא זה מתאר בתיאורים קצרים, חדשים ומלאי עוצמה "תמונות" המצטרפות לכאורה למשל. חוסר העלילה בפסקה אינו מאפשר לנו להגדירה (על פי הקריטריונים המקובלים) כמשל של ממש, אך כ"סופר מומחה" ובעזרת קולמוסו החד והנוקב, הנביא מצליח לתאר אלמנטים ספרותיים רבים המגרים את דמיונו ומפתחים בלבנו רגשי הזדהות עם הקרבן העשוק.³ המשטר הקפיטליסטי הרודני, אשר אינו חש חמלה וחסד, משתק את הרועים (מנהיגים ומורי הוראה), ומשאיר את העדר (עם ישראל) נטוש ללא שמירה והשגחה. רשלנותם המשוועת של הרועים, ששיתפו פעולה עם המשטר ולא ניסו לתקן את הגזרות הממלכתיות, נחו לרווחתם ללא הפרעה. ההשתלחות הביקורתית המוצדקת והלא-מתונה של הנביא (שכללה את כל המנהיגות) מראה על אבדן דרך של ממש.⁴ "משל" זה הוא פנינה הזוכה לאוטונומיה ספרותית, אך יש הרוצים לראות בו קומפוזיציה שלמה בקורפוס המשתרע מישעיהו נו, ט עד שם נו, יג.⁵

3 בהיותי סטודנט באוניברסיטת בר-אילן שמעתי מפי מורי ורבי פרופ' ש' זלבסקי ז"ל את הדברים הבאים: "אני רואה כעת איך ישעיהו מסתכל היום על כולנו בחיוך ציני ודורש מאתנו תשובה ותגובה על קורות חיינו, אך גם אנחנו היום שבעים, אדישים, ישנים ואילמים".

4 רוב החוקרים מסכימים על עצמאותה של הפסקה בתוך מה שהוגדר במחקר כ"ישעיהו השלישי". אנו נגדיר מושג זה כישעיהו המנחם (פרקים נו-סו). ראו להרחבה, C. Westermann, *Das Buch Jesaja*, Kapitel 40–66, Göttingen 1970, p. 237

5 ראו E. Achtemeier, *The Community and Message of Is 56–66*. A Theological Commentary, Minneapolis 1982, p. 38 גם Westermann, בפירושו לספר ישעיהו עמ' 241 אומר: "היחידות בישעיהו נו, ט – יג הן אוסף קטן של נבואות משפט שנאמרו טרם הגלות". במידע המתקבל מפרקים ס-סב (ה"גרעין" הבסיסי של ישעיהו המנחם) יש בשורת גאולה הכוללת את כל שכבות העם. מטרת הכנסת הנבואות של משפט לגוף הספר היא להטיח ביקורת על המעמד השולט. גם לאחר חזרתו של העם למחוז חפצו, המחלוקת טרם פסקה ואיימה על היסודות הדמוקרטיים התורניים של החברה כולה. כלי זה הוצג על ידי הנביא כבבואה וכהשתקפות של תהליך גס של ניצול לא מוסרי אשר פגע בשכבות החלשות של העם. במצב נתון זה היה בלתי אפשרי לבשר לעם נבואות על אחדות ושלוש, על שלוה ורעות. להרחבת בדיקת הסגנון הלשוני של ישעיהו המנחם, ראו D. Michel, "Zur Eigenart Tritojesajas", *TViat* 10 (1965–66), p. 213–230; E. Sehmsdorf, "Studien zur Redaktionsgeschichte von Is 56–66", *ZAW*, 84 (1972), p. 517–576; W. Zimmerli, "Zur Sprache Tritojesajas", in *Fest. L. Kohler* (1950), p. 62–74; P. D. Hanson, *The Dawn of Apocalyptic*, Philadelphia (1975), p. 32–208, ראו גם "הופמן",

אנו מוצאים במשל קריאה למשפט.⁶ בסגנון בוטה, קצר וקולע וספוג סלידה כלפי המנהיגות מביע הנביא את אי-הסכמתו ואת אי-שביעות רצונו מהמציאות הקשה הטופחת על פני החברה כולה. סגנון דומה אפשר לראות במזמורי הזעם.⁷ ניתוח הסוגה שבה אנו עוסקים הביא את החוקרים לטעון שמשל זה אינו תואם את "פרקי הנחמה" (הסגנון הנבואי של ישעיהו המנחם), אלא מתאים יותר לסגנון נבואי טרום גלותי. על טיעון זה הגן בחירוף נפש וסטרמן,⁸ אשר השווה את הנבואה לדברי יחזקאל לד, א-י, וכתב ללא היסוס שאם נשווה את צורתן, את סגנון ואת תוכן של הנבואות ניוכח לדעת שנבואת ישעיהו נו, ט-יב שימשה מקור להשראה ולחיקוי לנבואת יחזקאל.⁹ חוקרים אחרים לא היו כל כך חדים ובטוחים במסקנותיהם כוסטרמן, אבל המשיכו להגן על התזה שלפיה מדובר בנבואה קדם-גלותית, וביססו את דבריהם על השוואות לשוניות.¹⁰ במחנה השני נמצאים מרטי וויברי, המוכיחים שאין כל הצדקה לטיעון שנבואה זו היא טרום-גלותית.

עולם התני"ך – ספר ישעיהו, תל אביב 1994, עמ' 256; א' רופא, "כי יבוא כנהר צר", בתוך ספר חמ"י גבריהו, ישעיהו נט יט – עיון בחזון הגאולה של ישעיהו השלישי, ירושלים תשמ"ט, עמ' 177–184 ועוד ביבליוגרפיה רחבה.

6 אנו מכירים את היצירות האלה כ"נבואות של משפט" ביסעיהו נו-נו: נו, ט-יב; נו, ג-ו, ז-ג. שלוש הקומפוזיציות הוגדרו כ"טרום גלותיות". הן נבואות זהות בתוכן, בצורתן ובמבנה. כתב האישום הוצא נגד המנהיגות המושחתת – רועים ושומרים (נו, ט-יב) ונגד העם השטוף זימה והנצמד לעבודה זרה. קריאתן למשפט מבשרת את חורבן הבית הלאומי. הנבואות מדגישות את אחריותה של המנהיגות הכושלת למצבה השפל של החברה כולה. ראוי לציין שיש אולי גם ניסיון לפתח "סטירה פוליטית" במשל של ישעיהו, ראו ז' ויסמן, סטירה פוליטית במקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 83–156.

7 ראו F. Delitzsch, *Commentar uber das Buch Jesaja*, Leipzig 1889, p. 547: "an die Psalmen in grollendem Stil erinnert".

8 ראו C. Westermann, *Das Buch Jesaja*. Kapitel 40–66, Göttingen 1970, p. 254.

9 לפי וסטרמן, בנבואת יחזקאל יש חזרות רבות על המוטיבים של הצאן והרועה. נתון זה (לפי דעתו) מראה על הרחבה של מודל שהיה כבר קיים. לעומתה, נבואתו של ישעיהו קצרה וקולחת ומכאן שהיא קדומה. זו דרכה הפרשנית של אסכולה זו. כאשר מנסים להגדיר סגנון נבואי מסוים ולתארך אותו, בודקים תחילה נבואה קצרה וטהורה, לפי טענתם, ומוכיחים באותות ומופתים שהיא הגרעין הנבואי המקורי. לעניות דעתנו יש לחלוק על אמירה זו לחלוטין, ולטעון שכל נביא מביא עמו סגנון וייחודיות משלו. "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" (סנהדרין פט ע"א). הנביאים לאו דווקא הושפעו זה מזה, והם לא הוציאו מה"הכונן הקשיח" של ההיסטוריה את הנבואות השונות.

10 ראו W. Kessler, *Gott geth es um das Ganze*. Jesaja 56–66 und Jesaja 24–27, Stuttgart 1960, p. 29. ; P. Volz, *Jesaja II*, Leipzig 1932, p. 208.

לעניות דעתנו, אין "אפוטרופסות" לניסיון לתארך את הנבואות כפי שנראה לנו. כך דרכו של מקרא, לשמור על הקלפים קרוב ללבו ולעטוף בעמימות את נבואותיו. יש נימה של צדק בטענה שאפשר לנבא נבואות אלה גם לאחר הגלות.¹¹ האם הצליח הנביא לתעתע בחוקרים ולקעקע את ניסיונם של הקוראים והסקרנים למיניהם לאתר את המודל הספרותי ואת זמנה של הפסקה? נראה לנו שהתשובה היא חיובית. זהו ניצחון גדול ומתוק שזקף לזכותו של הנביא הדגול.

קהל היעד של הנבואה

כל החוקרים תמימי דעים בנוגע לקהל היעד של הנבואה: כל החצים מופנים אל המנהיגות החברתית הכושלת, המושחתת, האפורה והרדודה. אך עדיין עלינו להגדיר אם הביקורת מופנית אל המנהיגות הפוליטית, אל המנהיגות הדתית או אולי אל שניהם יחד. גם כאן הצליח הנביא לגלות לנו טפח ולכסות טפחיים מכוונותיו. אם נאמץ את הצעת התיקון של המילה "הזים" במילה "חוזים" (פסוק י),¹² אזי הנביא פונה גם לנביאי השקר בקרב העם. אך לא מצאנו (על אף ריבוי כתבי יד המחזיקים בגרסה זו) חוקרים המגנים על הדעה שלפיה הנביא פונה רק לנביאי השקר. כולם מודים ששימוש במילה "רועים" פותח צוהר רחב למגוון אפשרויות ולשאלה נוקבת: מי הוא קהל היעד של הנבואה? שימוש במוטיב זה (רועים כמנהיגים) הם מהמליצות המועדפות על ירמיהו ויחזקאל, אשר כינו בשם "רועים" את המנהיגים הפוליטיים של החברה.

מעניין לראות את מאמצי החוקרים והפרשנים להגדרת קהל היעד של הנבואה. החוזים והצופים (אם מאמצים את התיקונים שהוצעו לטקסט) הם שמות עצם שבדרך כלל המקרא משתמש בהם להגדרת הנביאים, אך אולי גם פה הנביא ישעיהו (כאמן מומחה ברטוריקה) עושה שימוש בטקטיקה של לוליינות פרשנית מבריקה, המכשילה שוב ושוב את ניסיונו להבין מה הייתה כוונת

11 K. Marti, *Das Buch Jesaja* (Tubingen 1900), p. 365, R. N. Whybray, *Isaiah 40-66*, London 1981, p.199 "but the fact that the poem describes the condition which prevailed before the exile does not necessarily demand a pre-exilic origin for the passage. It may be describing the crimes of Israel in the past".

12 ישעיהו א 18-20, עיוני מקרא ופרשנות ד (תשנ"ז), עמ' 37-38. ראו מי גושן-גוטשטיין, ספר ישעיהו, ירושלים תשנ"ה, עמ' רנב.

הנביא. לדעת מרטי,¹³ למשל, הצופים-חוזים הם המנהיגים הרוחניים של החברה.

השימוש בדימוי של רועי הצאן (להגדרת הצופים) מפנה את תשומת לבו של העם ישירות אל המנהיגים. ויברי¹⁴ טוען שהשימוש בשם התואר "צופה" בא להגדיר את הנביא, אך אפשר להשתמש במטבע לשוני זה כדי להגדיר מנהיגים דתיים אחרים בקרב העם, כגון כוהנים, וכן יכול שם תואר זה להתייחס למנהיגות הפוליטית.

לדעת דילמן,¹⁵ הצופים הם הנביאים, והרועים הם מנהיגי העם. הוא מבסס את דבריו על דברי הנביא בפסוקים יא-יב. חונס¹⁶ מאחד את שני המחנות, וטוען שהצופים והרועים הם נביאי העם. לדעתנו אין לשלול על הסף את הדעות הטוענות שמדובר גם (אולי) במנהיגים אחרים. מעניינת היא דעתו של בולס,¹⁷ אשר עושה שימוש של "חולין" בשם התואר "צופה". בסוגייתנו, כך טוען בולס, הנביא משתמש בביטוי זה כדי להגדיר פקיד ממשלתי. הוא משווה את שימוש הביטוי עם הנאמר ביחזקאל לג, ב. דליצס¹⁸ טוען שהביטוי "צופים" בא להגדיר את הנביאים כמו בכל המקרא כולו. העובדה שמשתמשים בפועל "צפה" כדי להגדיר חלק מתכונותיו של הנביא מקובלת עלינו, אף שלא כל צופה הוא נביא. לעומת זאת כל נביא (אם אכן הוא נביא אמת) חייב להיות צופה.

הביטוי "צופה-שומר" מתייחס גם לצופים השומרים על מלכים או על חיילים שומרי החומות, כפי שצוין בספרים שמואל ומלכים.¹⁹ גם ישעיהו (נו, ח), כאשר הוא מדבר על הצופים אשר יישאו קול וירננו על שובו של ה' לציון, אינו מייחס לביטוי זה משמעות דתית. יש לשוב ולציין שהשימוש המטאפורי שעושה הנביא ביחידתנו בביטוי "צופה", כממונה על השמירה ועל כוח ההרתעה של

K. Marti, *Das Buch Jesaja*, p. 365. 13

R. N. Whybray, *Isaiah 40-66*, p. 200. 14

A. Dillmann, *Der Prophet Jesaja*, Leipzig 1898, p. 478. 15

D. R. Jones, *Isaiah 56-66 and Joel*, London 1964, p. 39. 16

P. Volz, *Jesaja II*, Leipzig 1932, p. 209. על אף האזכורים בירמיהו ו, יז וביחזקאל ג, יז (וראו גם חבקוק ב, א), שיש להם קשר הדוק עם מנהיגות דתית. 17

F. Delitzsch, *Commentar uber das Buch Jesaja*, Leipzig 1889, p. 584. 18

ראו גם הפירוש המעניין של E. J. Kissane, *The Book of Isaiah*, Dublin 1941, p. 214 "whose watchmen – the prophets – are blind und dumb, the dogs – the nobles- who should guard the flock devour it, the shepherds – rulers-are stupid und unaware of the danger which threatens".

ראו לדוגמה: שמואל א יד, טז; שמואל ב יג, יד; שם יח, כד-כו; מלכים ב ט, יז-כ ועוד. 19

המנגנון החברתי, הוא מבריק. מי יכחיש שגם אלה הן סמכויות הנביא? דומה שהדרך להגדיר מי הוא הצופה (שהנביא מתייחס אליו) לא תצא ממעגלי המנהיגים הדתיים אל המנהיגים הפוליטיים, אלא ההפך הוא הנכון. כך מחזק הנביא את המחנה התורני-אמוני מחד גיסא, ומותח ביקורת נוקבת על התנהלותו מאידך גיסא.

התמונות

הצאן כ"קרבן" למדיניות נפשעת

הנושא המרכזי בדברי הנביא הוא הצאן, אף שאין זה נאמר במפורש בנבואה. אם נתבונן היטב בפשט הכתוב (פסוק ט), אפשר להתרשם מהזמנת חיות שדי לאכול את חיות היער, אך קריאה כזאת תהיה מוטעית. כך דעתם של דליצס, חכם ודילמן.²⁰ גם לדעתנו יש לראות כאן שתי קבוצות שונות של חיות. חיזוק לדברינו ניתן לראות בירמיהו:

עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי נתתי את ידדות נפשי בכף איביה. היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה לכו אספו כל חית השדה התיו לאכלה. רעים רבים שחתו כרמי בססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה. שמה לשממה אבלה עלי שממה נשמה כל הארץ כי אין איש שם על לב (יב, ז-יא).

רוב החוקרים רואים את הקשר ההדוק שבין נבואת ישעיהו ובין נבואת ירמיהו.²¹ הנביא מרענן את זיכרון העם והמנהיגות באירועים, החרותים היטב בזיכרון הקולקטיבי שלהם. אדישותם של המנהיגים למצוקות החלש בחברה

20 כך סגנון הנביא המקצר בדבריו. ראו F. Delitzsch, *Commentar uber das Buch Jesaja*, p. 547. ראו גם ע' חכם, דעת מקרא – ספר ישעיהו, הטוען: "התיבות 'אתיו לאכל' נמשכות גם לאחריהן [...] החיות אשר ביער הן החיות הטורפות וכתוב זה מקביל לחיות שדי' [...] ישראל נתונים בצרה גדולה ואויביהם אוכלים אותם בכל פה". גם דילמן טוען שחיות שדי וחיות היער נקראים לבלוע את ישראל, ראו A. Dillmann, *Der Prophet Jesaja*, p. 478.

21 ראו י' הופמן, עולם התנ"ך – ירמיהו, תל-אביב 1994, עמ' 81; P. Voltz, *Jesaja II*, Leipzig; 1932, p. 20; W. Kessler, *Gott geth es um das Gamze. Jesaja 56-66 und Jesaja 24-27*, Stuttgart 1960, p. 29.

ואטימות אוזניהם לקריאות העזרה יביאו שוב לחורבן ולשממה. הצדק החברתי נרמס על ידי החזק בחברה.²²

הזמנה לחיות הטרף לבלוע את הצאן הנטוש

מניתוח הנאמר ביחזקאל לד ה, ח, כח נראה בבירור מה הוא הייעוד של חיות השדה. "כתב המינוי" שלהן אומר זאת: לגרום לטבח הצאן הנטוש. ישעיהו אכן מתאר את אותה פעילות הרסנית של בליעה על ידי חיות השדה בסוגייתנו, מול רועי צאן שאננים המתבוננים בנעשה כצופים פסיביים. ה' הוא המזמין את חיות הטרף לבלוע את הצאן.²³ העם "זוכה" בנביאים וברועי צאן עיוורים, אשר אינם חשים שהסכנה היא מוחשית, ולכן גם אינם מסוגלים להתריע. צאן ללא רועה ייפול לזרועות חיות הטרף המחדדות את שיניהן לקראת שעת הכושר ולקראת השלל אשר ייפול בידיהן בקרוב. שונאי ישראל יכולים לארגן את הפסטיבל הגדול; הדרך סלולה ואין מכשולים, "אוכל לא יחסר" (בשר העם).²⁴

צופים עברים – כלבים אילמים

במרכזו של כתב האישום נמצאים מנהיגי העם. דברים אלה משתקפים היטב בפסוקים י-יב. מבחינה ספרותית השימוש של המוטיבים הפיגורטיביים-מליציים מביעים מבנה ספרותי בעל עוצמה רבה.

22 ראו למשל את קביעתו של דהאן: "בדרך כלל אנו מתייחסים אל המושג צדק כאל משהו המאפיין יחסים בין בני אדם. אך טעות יסודית היא לטעון כך", י' דהאן, תיאוריות של צדק חברתי, תל אביב 2007, עמ' 18.

23 כאשר באים לקבוע מי הוא הגורם המזמין את חיות השדה לעשות כרצון, יש מחלוקת בקרב החוקרים. חלק טוען שהנביא הוא המזמין, וחלק טוען שה' הוא הגורם הישיר של ההזמנה. אנו אימצנו את הדעה שלפיה ה' הוא הקורא לחיות השדה לעשות כרצון בעדר. לחיזוק דעה זו, ראו R. N. Whybray, *Isaiah 40-66*, p. 200; J Scullion, *Isaiah 40-66*, p. 155; C. Westermann, *Das Buch Jesaja. Kapitel 40-66*, p. 253.

24 ראו P. Voltz, *Jesaja II*, p. 207, אשר מנסה להסביר את הפסוקים בצורה הבאה: (א) חיות הטרף הם הגרים, הבליעה היא לא חומרית אלא רוחנית; (ב) החיות הן ממלכות שיביאו שואה של ממש על העם; (ג) מבחינה אסכטולוגית: ה' יביא שואה גדולה בגרים ומזמין את חיות השדה למשתה הגדול; (ד) התמונה המרכזית: העם נטוש ללא מנהיגות והנהגה, עובדי עבודה זרה מוזמנים ליהנות מההפקר ולבלוע את ישראל.

א. שלושה תפקידים	ב. מציאות ניגודית של הגדרת התפקיד	ג. תוצאות
ד. צופים	ה. עיוורים	ו. אינם חשים דבר
ז. כלבים	ח. אילמים	ט. אינם יכולים לנבוח
י. הוזים	יא. שוכבים	יב. תרדמה

בחלק הראשון של המשל הנביא מגדיר את סמכויותיו של הצופה אשר אינו רואה ואינו חש כל סכנה. נתון זה הוא "חידוש מקראי". תפקיד הצופה הוא לצפות ולהתריע ולא רק לראות.²⁵

כישרון הצפייה

הנביא, בניסיון להגדיר את סמכויות הצופה, רוצה לטעון שהוא (הצופה – נביא) אינו ממלא את תפקידו כראוי (לראות ולהתריע). כפי שאנו רואים במקומות רבים במקרא, הנביא ממלא את שני התפקידים, אך בסוגייתנו נשמט הכישרון לצפות. עובדה זו כוונתה (אולי) להשאיר את הגדרת יעדי הנבואה פתוחים.²⁶

צפייה והתריעה – ניסיון של הגדרה חדשה

בנידון דידן המודל הספרותי שומר עדיין על שני המרכיבים של תפקיד הצופה (לראות ולהתריע). המוטיבים של הצפייה והשמירה נשארים במשל, אבל מתחלקים לשני גופים שונים: הצופים והכלבים. הצופה חייב לראות והכלב

25 ראו למשל שמואל ב יח, כד–כו: "ודוד יושב בין שני השערים וילך הצפה אל גג השער אל החומה וישא את עיניו וירא והנה איש רץ לבדו. ויקרא הצפה ויגד למלך ויאמר המלך אם לבדו בשורה בפיו וילך הלוך וקרב. וירא הצפה איש אחר רץ ויקרא הצפה אל השער ויאמר הנה איש רץ לבדו ויאמר המלך גם זה מבשר". מבנה דומה חוזר במלכים ב ט, יז: "והצפה עמד על המגדל ביזרעאל וירא את שפעת יהוא בבאו ויאמר שפעת אני ראה ויאמר יהורם קח רכב ושלח לקראתם ויאמר השלום". ובישעיהו נב, ח: "קול צפיק נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון".

26 ראו ירמיה ו, יז: "וקמתי עליכם צפים הקשיבו לקול שופר ויאמרו לא נקשיב"; יחזקאל ג, יז: "בן אדם צפה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני". מעניין עוד יותר לבדוק תופעה זו ביחזקאל לג, ב, שאף שהוא משתמש במליצת הצופה בתפקידו "לראות ולהתריע", כאשר הוא התייחס למליצה זו (בתפקיד נבואי) החליף ביטויים אלה ב"לשמוע, לדבר ולהודיע": "בן אדם דבר אל בני עמך ואמרת אליהם ארץ כי אביא עליה חרב ולקחו עם הארץ איש אחד מקציהם ונתנו אתו להם לצפה".

חייב לנבוח. כך הנביא משלים את התמונה הידועה של מבנה הצופה במקרא. המשטר הקפיטליסטי החזירי מנפח את "משרדיו" בכוונה לחלק תפקידים ולהראות שהסוגיות החברתיות בטיפול, אך אין איש אחד הממלא את תפקידו כראוי. הנביא רוצה להראות שנביחת הכלב שווה להתרעת הצופה, אבל במצב הקיים של התרופפות כללית שום דבר אינו בשליטה. מעניין לראות את הכתוב בשמות יא, ו-ז ששם היעלם מוטיב הנביחה מובן כהסרת כבלי העבדות והרודנות.²⁷

מהתפקיד הכפול והחשוב של ראייה ונביחה, עוברים למצב מביש הסותר את כתב המינוי של הצופה המועל בתפקידו. מי שהיה צריך לראות הוא עיוור; מי שהיה צריך לנבוח הוא אילם. בצעד מבריק ולא מעט אירוני מתייחס הנביא לצופים ולרועים כדמויות אשר רק נושאות תואר כבוד של "צופה" ושל "רועה", אבל הם כלים ריקים ופוחזים. איזה אומץ, ביטחון עצמי ותעוזה היה לנביא שבצורה פשוטה וישירה דרש צדק חברתי ותיקון העוול הגדול שנעשה.

מוטיב הכלב (השוואה למספר מקורות)

יש חוקרים אשר רצו לראות בשימוש המוטיב של הכלבים סלידה וחוסר כבוד למנהיגות.²⁸ רעיון זה אפשר למצוא בהתייחסותו של גלית אל דוד, אשר נפגע מעומק נשמתו כאשר דוד עמד מולו ללא אביזרי מלחמה: "ויאמר הפלשתי אל דוד הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו" (שמואל א יז, מג).

כאשר רצה דוד להפחית מערך עצמו, הוא טען כנגד רדיפת שאול אחריו: "אחרי מי אתה רדף אחרי כלב מת אחרי פרעש אחד" (שמואל א כד, טו). מפיבושת (בן יהונתן) ממעט מערכו ואומר לדוד: "וישתחו ויאמר מה עבדך כי פנית אל הכלב המת אשר כמוני" (שמואל ב ט, ח). חזהאל ממעט מערכו מול אלישע וטוען שאין ביכולתו להיכנס להרפתקאות גדולות: "כי מה עבדך הכלב כי יעשה הדבר הגדול הזה" (מלכים ב ח, יג). כאשר שמעי בן גרא מקלל קללה

27 נשים לב לשימוש שם בשורש "חר"ץ", במקום "נב"ח", אשר משמעו לפי עניות דעתנו היא: אין יותר קולות של עינוי.

28 ראו R. N. Whybray, *Isaiah 40-66*, p. 200. להרחבת המוטיב של הכלב במקרא ומזרח הקדום, ראו ע' ברייד, "הרכיב כלב בשמות פרטיים במקרא ובמזרח הקדום", עיוני מקרא ופרשנות ט (תשס"ט), עמ' 331-336 ועוד ביבליוגרפיה רחבה שם. מקום לגילוי נאות הוא שאין אנו מסכימים עם חלק מטענותיו של ברייד.

נמרצת את דוד, אבישי בן צרויה אומר: "למה יקלל הכלב המת הזה את אדני המלך" (שמואל ב טז, ט).

השימוש המטפורי במוטיב הכלבים יכול לשמש להגדרת תחושת סלידה וחוסר ערך לאדם הדומה במעשיו לכלבים או שכך רואה את עצמו. לפי דעתנו, לא זאת הייתה כוונת הנביא. ההשוואה אינה מופנית לתכונות השליליות שיכולים להעניק לאדם שאינו ממלא את תפקידו או אינו מעריך את עצמו, אלא שהרעיון שמתווה הנביא הוא יחס חיובי אל ה"כלב השומר" על הצאן. לא חסר ערך הוא הכלב, אלא שהוא אינו ממלא את ייעודו. הכלב אינו נובח, הכלב אילם. מי שרגיל לצפות ברועי צאן בעבודתם, יודע עד כמה חיוני תפקידו של הכלב השומר. לפעמים הוא קטן ורזה אבל תפקידו החשוב הוא לנבוח בעת סכנה. כך מתריעים על אסונות והרועה מציל את עדרו. הכלב צריך למלא את תפקידו כראוי, ובכך הוא מוביל את העדר בתקיפות אל חוף מבטחים. חוסר היכולת לנבוח ולהוביל את הצאן מביא את הנביא לאשמה הגדולה: "כלבים אלמים לא יוכלו לנבח".

"הזים שכבים אהבי לנוס"

הביטוי "הזים" הוא ייחודי לישעיהו וגם יחידאי בכל המקרא כולו. יש להיעזר אם כן בשפות השמיות הידועות כדי לרדת לסוף דעתו של הנביא. ייתכן שמשמעות המילה היא לחלום, לדמיון.²⁹ החוקרים הרואים בצופה את נביא האמת, הלוחם בעד התורה ואלוהיו, רואים בביטוי "הזיה" את נביאי השקר חולמי החלומות ואולי עושי המופתים המובילים את העם לתרבות רעה.³⁰ נביאי השקר חולמי החלומות ההזויים מביאים את העם לתהום כמשל הכבשה העיוורת. בולס³¹ מציע (כדרכה של האסכולה הגרמנית) להחליף את המילה

29 כך באוגריתית ובאכדית.

30 ראו דברים יג, ב-ד: "כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמר נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם. לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אהבים את ה' אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם". מרתק הוא לראות שהמקרא אינו משתמש בביטוי נביא שקר, אלא משאיר את סוגיית הגדרת הנביא פתוחה לעם. הקורא הוא זה שצריך להחליט מה טיבו של אותו נביא. ראו גם את דעתם המעניינת של הרמב"ן בנידון דידן (דברים יג, ב), אברבנאל (הספק האחד עשרה, שם) והספרי (דברים, פסקה פד).

31 P. Voltz, *Jesaja II*, p. 208.

"הוזים" במילה "חוזים". לפי זה הנביא מאשים ישירות את הנביאים שאינם מוחים בתוקף על המצב המידרדר. דליצס³² טוען שהנביא במשחק מילים מכוון (חוזים-הוזים) מושך את תשומת לבם של השומעים. החוזים הם הוזים. אנו מציעים לאמץ את גרסת המסורה ולהיצמד לכלל הלטיני : *Lectio Difficilior* : *Preferenta* (הגרסה הקשה היא המועדפת). הפועל "חזה" הידוע ומוכר לנו היטב במשמעו הטכני-תיאולוגי יכול גם לעבור תהליך של "חילון", ומשמעותו תהיה : התבוננות או צפייה. ייתכן שגם למשמעות זו חתר הנביא בנבואתו.³³ אם נכון מה שהצגנו, אפשר לראות איך הנביא מתייחס באירוניה מבריקה לשומרים-צופים כפקידים זוטרים שאינם ממלאים את תפקידם לעומת תפקידו האמתי של הצופה, כפי שרואים במלכים ב ט-יז : "והצפה עמד על המגדל ביזרעאל וירא את שפעת יהוא בבאו ויאמר שפעת אני ראה [...]".

החוזים-צופים-הוזים של סוגייתנו הם שומרים אשר נפלו לתרדמת; רדודים ברמתם, אפורים באישיותם ומושחתים במעשיהם. הם אוהבי בצע ושונאי מלאכה, שוכבים ושוכחים מתפקידם החיוני. ישנים ואף מרשים לעצמם לחלום חלומות.

הכלבים עזי נפש

בפסוק יא הנביא ממשיך בהקראת כתב האישום החמור נגד המנהיגות, כאשר הוא עושה שימוש חוזר בביטוי "כלבים". כלבים אלה שונים מקודמיהם; הם אינם זוכים בתואר המכובד "כלבי שמירה"; הם כלבים עזי נפש³⁴ אשר אינם יודעים שבעה. כלבים אלה נגועים בכלבת,³⁵ וכנראה שהביטוי "נפש" בסוגייתנו משמעו : תאוה, צימאון ורעב (לאו דווקא למים ואוכל). וסטרמן מציין : "כוח של תאוה בלתי מרוסנת, מלווה בחוסר שובע גופני אבל בעיקר ריקנות פנימית. הרעב והצמא מכרסמים את גוף הכלבים. הצמא הוא לא למים והרעבון הוא לא לאוכל, אלא לתאוה המעבירה את דעתם וחושם".³⁶ הנביא צפניה משתמש

F. Delitzsch, *Commentar uber das Buch Jesaja*, p. 548. 32

D. Vetter, *ThWAT I*, voice "haza", cols. 533–537; A. Jepsen, *ThWAT II*, cols. 822–835. 33

מעניין שגם ביטוי זה הוא יחידאי לנביא, ומופיע רק פעם אחת בכל המקרא כולו, אולי כדי לציין שהעזות של אותם כלבים היא תופעה פנימית עמוקה, "תופעה נפשית" שאין לה כל אפשרות של תיקון.

A. S. Van Der Woude, *ThWAT II*, voice "oz", cols. 252–256. 35

C. Westermann, *THAT II*, voice "nefesh" cols. 71–96. 36

במוטיב דומה כאשר מתאר את השופטים המושחתים אשר אינם מכירים גבולות: "שפטיה זאבי ערב לא גרמו לבקר" (ג, ג).

בישעיהו יא יש ביטוי נוסף המראה על הכבדת העוול והעושק: "לא ידעו שבעה", היינו פעילות ממושכת של בליעה בלתי פוסקת. הנביא מפתח היטב מוטיב זה כאשר הוא מדבר על חרון אפו של ה': "כי בערה כאש רשעה שמיר ושית תאכל ותצת בסבכי היער ויתאבכו גאות עשן. בעברת ה' צבאות נעתם ארץ ויהי העם כמאכלת אש איש אל אחיו לא יחמלו. ויגזר על ימין ורעב ויאכל על שמאול ולא שבעו איש בשר זרעו יאכלו" (ט, יז-יט).³⁷

מקרה נוסף של תאווה שאינה מכירה גבולות ומתעקשת בהמשך דרכה הנלווה מוצאים אצל הנביא יחזקאל כאשר הוא מתאר את ישראל כאישה פרוצה: "ותזני אל בני אשור מבלתי שבעתך ותזנים וגם לא שבעת. ותרבי את תזנותך אל ארץ כנען כשדימה וגם בזאת לא שבעת" (טז, כח-כט).

הנביא עושה שימוש חוזר בפועל לשבוע (שלוש פעמים בפסוקים): חוסר שובע והסתפקות במועט, רצון עז להמשיך לבלוע ולהיות מרצון ברשת הרוע בעקשנות ובעקביות. מוטיב זה נמצא בסוגייתנו, המתארת את הכלבים שאינם יודעים שובע וממשיכים לבלוע בעקשנות את הקרבן.

הקשר עם האוכל ועם הבליעה היא מליצה מוכרת, אבל הנביא חותר לתופעה ולתכונה נוספת שאפשר לייחס לכלבים: אהבתם לבליעת בשר ושתיית דם. בתהלים נט, ז נאמר: "ישבו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר", ושם (פסוקים טו-טז): "וישבו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר. המה [ינועון] יניעון לאכל אם לא ישבעו וילינו". בפסוקים אלו מופיעים מוטיבים של תזונה מתמדת ושל דינמיות בשימוש המליצה: "כלבים המשוטטים בעיר" (פסוקים ז, טו), בערב חוזרים לתקיפה ולהרס של כל חלקה טובה (פסוקים ז, טו, טז), בריצתם גורמים לתחושת מצור בעיר (פסוק ה), וזורעים אימה בתושבי המקום. היבלעות על ידי כלבים מופיעה גם כאיום בדברי הנביא אחיה שאמר לירבעם: "המת לירבעם בעיר יאכלו הכלבים והמת בשדה יאכלו עוף השמים כי ה' דבר" (מלכים א יד, יא).

37 מעניין הוא הקשר בין לבלוע ובין לא לדעת שובע. תחושת האי-שביעה בסוגייתנו קשורה גם לבליעה בלתי פוסקת. נראה שגם הנביא עושה שימוש ציני במוטיב הבליעה והצמא להשחתת המידות מול הצימאון האמתי לידיעת ה' וצימאון לתורה: "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ט); "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיהו נה, א, ומפרשים: "אין מים אלא תורה").

הכלבים אינם גורמים למוות, אבל נמצאים דרוכים כצופים הממתנינים לשלל כדי לבלוע את הקרבן. כך אמר הנביא יהוא בן חנני לבעשא: "המת לבעשא בעיר יאכלו הכלבים והמת לו בשדה יאכלו עוף השמים" (מלכים א טז, ד). גם בכרם נבות אליהו אומר לאחאב: "הרצחת וגם ירשת [...] במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה" (מלכים א כא, יט) ובעונשה של איזבל נאמר: "הכלבים יאכלו את איזבל בחל יזרעאל" (פסוק כג). במקרים אלה הכלבים אוכלים את הקרבנות ושותים את דמם. מוטיב זה מצביע על מוות מחפיר ומביש.

קשה הוא תיאורו של ירמיהו על פעולתם של הכלבים: "ופקדתי עליהם ארבע משפחות נאם ה' את החרב להרג ואת הכלבים לסחב ואת עוף השמים ואת בהמת הארץ לאכל ולהשחית" (טו, ג).³⁸

לא מפליא לקרוא על אימת בעל מזמור כב עקב המצור שנגרם על ידי הכלבים ושותפיהם: "כי סבבוני כלבים עדת מרעים הקיפוני כארי ידי ורגלי" (פסוק יז); "הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי" (פסוק כא).

שימוש במטאפורה של הכלבים כמנהיגים בצורה של תנועתיות כה גדולה מצביע על מעשיהם של האחרונים, המנסים לתפוס ולטרוף את הקרבן חי או מת, לאכול את בשרו, לא לשבוע ולשתות גם את דמו. הכלבים היו חיות מאוסות במזרח הקדום, וראו בהם חיות מסוכנות ותוקפניות.³⁹ בתרבות הישראלית-יהודית הכלבים היו מאוסים עוד יותר. ייחוסם קשור לחיה לא טהורה, למעשי זנות ולהשחתת המידות. כך הוגדרו כוהני כנען. ו"באנומה אליש"⁴⁰ ראו את הכלבים ככוחות של רשע אשר מתנגדים לבריאת העולם על ידי האילים.⁴¹ במזמור כא הכלב מופיע יחד עם האריה והראם בחזית אחת עם אותן חיות המוכנות לתקוף את הקרבן.⁴²

38 מעניין לציין את הקשר בין הכלבים ובהמות הארץ התואם את גרסת ישעיהו בסוגייתנו.
 39 ראו תהלים נט, ז, טו; שם סח, כד; מלכים א יד, טו; שם טז, ד; שם כא, יט-כד; שם כב, לח; מלכים ב ט, לג-לז; ישעיהו נו, יא; ירמיהו טו, ג.
 40 אנומה אליש, סיפור בריאת העולם במיתולוגיה הבבלית, תחילת האלף ה-2 לפני הספירה.
 41 ראו G. Ravasi, *Il Libro dei Salmi I*, Bologna 1981, p. 416.
 42 לפי הרד"ק החיות במזמור זה הן אומות העולם: "כלב אריה וראמים הם משל על מלכי אומות העולם, אשר אנוחנו בגלות ביניהן. וכל אחד לפי גדולתו קורא אותו".

תאוות הבליעה ומשיכת הכלבים לבשר ולדם, ה"שכר" והבצע שמקבלים המנהיגים בגזרות ללחץ חברתי

תאוות הבשרים ואיתור הקרבן למטרת טריפתו הם הקשר בין הטורף לנטרף. יפה תיאר הנביא בפסוק יא את המצב השורר בעם, כאשר כל אחד מהגורמים הרלוונטיים הולך לדרכו.

יש אלמנט של היעלם "ערבות הדדית" וסולידריות והיעדר של צדק חברתי. בתי משפט מקדמים חוקה "סדומית-עמוראית". התוצר הברור הוא: "איש הישר בעיניו יעשה". אנרכיה טוטאלית ודאגה לאינטרסים אישיים. כל אחד דואג לרווחתו ועסוק בתכנון השגת כל תאוותיו החומריות. הדרך להשגת מטרותיו היא לדרוך על החלש ולטרוף אותו. שילוב של אגו מנופח ובלתי מרוסן, צימאון לתאוה ושכרון חושים, יוצר גולם עם גישה תוקפנית, אכזרית והרסנית כלפי החלש. "כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו".

אחד מכללי הברזל של המשפט ומאושיותו הוא להתרחק מהשוחד ומהבצע, אשר מעוור את עיני המשפט והצדק. שנאת הבצע היא אחת התכונות שמציע יתרו למשה בבחירת פקידי הרשות השופטת של העם: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע" (שמות יח, כא).

מרתק הוא הקשר בין בצע ועושק שעליו עומד הנביא ישעיהו (לג, טו). הנביא מציג את הבצע כתוצאה של רווח על ניצול ועושק מחרידים ומחפירים של החלש והנצרך. בדמיונו אנו רואים את עולי הרגל לכרך הגדול אשר הצטופפו לשמוע בדריכות את דרשותיהם של מורי ההוראה הכהנים-נביאים, וציפו לנחמה ולקרן של תקווה במצבם העגום. הם דרשו לדעת מהי הדרך האמתית שבה מנהיג צריך לנקוט, והנביאים השיבו: "הלך צדקות ודבר מישרים מאס בבצע מעשקות נער כפיו מתמך בשחד אטם אזנו משמע דמים ועצם עיניו מראות ברע". קלמנצס⁴³ טוען שעושק החלש והנוקק עומד בניגוד מוחלט לדברים שעליהם חולם הנביא.

ראוי לציין גם את הדרישה לצדק וליושרה מיניסטריאלית שאותה תבע הנביא ירמיהו מהמלך יהויכין (פרק כב, טו) המתנהג בניגוד לצוואת אביו המלך יאשיהו הצדיק, אשר שפט בצדק את עמו. המלך יהויכין צמא לשתות את דם האביון, התמים, הישר והנצרך. עיניו מופנות לבצע ולכסף, והוא משעבד את

43 ראו R. E. Clements, *Isaiah 1-39, The New Century Bible Commentary*, London 1980, p. 268.

העם למטרות צרות ואנוכיות בלבד: "כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העשק ועל המרצה לעשות" (פסוק יז).

בצע, רצח, ניצול ולחץ חברתי מתארים התנהגות המנוגדת ליושר ולצדק. פעולות אלה מתארות את ריסוקן ואת ניצולן הטוטאלי של השכבות החלשות: "הוי בנה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבד חנם ופעלו לא יתן לו" (פסוק יג).

תאוות החומר מעוורת את עיני המלך הנמצא במירוץ ובתחרות מתמדת עם הממלכות הסובבות אותו: "התמלך כי אתה מתחרה בארז אביך" (פסוק טו). לפי תיאורו של ירמיהו, ה"אזרח" קיים (בעיני יהויכין) רק כדי למלא את תאוותיו הנמוכות ביותר של המלך. המלך אינו מבין שכוחו נובע מעצם היותו "המלך של העם", אשר צריך לדאוג לצורכיהם ולא לתחרויות לצבירת ממון. האם הנביא ירמיהו הזכיר למלך את הדברים הכתובים במשנה תורה: "לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיק או מגרך אשר בארצך בשעריך. ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים כד, יד-טו)? יש להניח שכן. עד עצם היום הזה אנו מסוגלים לשמוע את ההדים של דברי הנביא.

לא מפליא לקרוא את דברי בעל מזמור קיט: "הט לבי אל עדותיך ואל אל בצע" (פסוק לו). ניסיון האדם בעולם הזה נע בין משיכתו לדבר ה' החי, הפועם והמעניק לו השראה, ובין חיי החומר המושכים את תשומת לבו ביופיים, אך חלולים מתוכן וריקים מחיים: "העבר עיני מראות שוא בדרכך חייני" (שם פסוק לו). בעל המזמור מדגיש את הצורך להידבק בטוב, להתרחק מהבצע כעבודה זרה ולפתוח את נשמתו לחיים ישרים.

קשר הדוק בין המונחים "עושק" ו"בצע" רואים במשלי כח, טז. בפסוקים שם משתקפים גורמי הלחץ החברתי וניצול החלש. הביטויים "עושק" ו"בצע" נמצאים סמוכים זה לזה: "נגיד חסר תבונות ורב מעשקות [שנאי] שנא בצע יאריך ימים".

יחזקאל קושר בצורה ברורה, בין טריפת הקרבן ותאוות בצע הכסף: "שריה בקרבה כזאבים טרפי טרף לשפך דם לאבד נפשות למען בצע בצע" (כב, כז).⁴⁴

44 ראו את הסקירה של ג' ברין ו'י' הופמן על דברי יחזקאל המתאר את מצבה של ירושלים כסדום ועמורה בעולם התנ"ך – יחזקאל, תל-אביב 1993, עמ' 104-105.

בסוגייתנו המצב הוא כה חמור, עד כדי כך שהנביא ישעיהו משתמש בסוף פסוק יא בנבואתו במילה "מקצהו". המילה מצביעה על מגמה. חלק מהכלבים הם אילמים, חלקם מלאי תאוות טרף, דם ובצע, המנהיגים בתרדמת, אין מודעות. הצופים אינם רוצים לראות, כולם מוכתמים באימוץ דרכים אנטי חברתיים בעליל.⁴⁵

"והמה רעים"?

לפי דעתנו, עלינו להבין את דברי הנביא בצורה הבאה: אלה הם הרועים האמורים לקחת את הצאן (= העם) לחוף מבטחים?⁴⁶ הרועים אינם מסוגלים להבין דבר מתוך דבר, "לא ידעו הבין". אי הטלת סנקציות על התנהגות פושעת, התרת לקיחת שוחד ובצע, וסלידה אנוכית מכללי היושר והצדק, מצביעות על עיוורון ועל חוסר הבנה מחד גיסא ועל הסכמה עם המצב הנתון מאידך גיסא.⁴⁷ כדי לגלות את הקשר בין צדק למודעות מול אי צדק וחוסר מודעות כדאי לראות את האקספוזיציה המופלאה שעושה הנביא ישעיהו על בואו של מלך צדיק וישר:

ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח. ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע. והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטן נהג במ (יא, ב-1).

המלך, במודעות מלאה, לא ישפוט במראה עיניו ובמשמע אוזניו, אלא בעובדות. צדק ינחה אותו, ובפסק דינו יחסל את הרשע. הזאב (כלב) או חיות השדה לא יהיו צמאות לדם ולתאוות הבשר, יחיו כולם יחדיו ונער קטן יהיה הרועה החדש. וולץ⁴⁸ טוען שהנביא מעמיד את פרק יא מול סוגייתנו כדי

45 וסטרמן, בפירושו על ישעיהו *Das buch Jesaja*, עמוד 254, הערה 2 טוען שאין לקבל את גרסת המסורה "מקצהו", כי מילה זו חסרה בנוסח השבעים. כבר הדגשנו מה היא עמדתנו בנידון (לעיל הערה 9).

46 רש"י מסביר: "והמה רעים" – כמו שהכלבים לא ידעו שבעה כן הרועים לא ידעו הבין מה יהיה באחרית הימים.

47 כך גם דעתו של E. Achtemeier, *The Community and Message of Is 56-66. A Theological Commentary*, p.38.

48 P. Volz, *Jesaja II*, p.208.

להראות לכלל העם מי הוא המלך הראוי, ומי הם אלא שאינם ראויים לשמש בתפקיד זה.

המנהיגים אינם יודעים (או אינם רוצים לדעת) שבעה ואינם מבינים דבר. חזרתו של הנביא ישעיהו על השורש "ידע" בפסוקים י-יא, בתוספת המילית "לא", מראה עד כמה היו רחוקים המנהיגים מהידע האמתי, ממשפט צודק והוגן ומישרה מוסרית.⁴⁹

"אקחה יין ונסבאה שכר"

ה"גרנד פינלה" של הנביא מביא את הקורא למסיבות ראוותניות של אוליגרכים רבים, להתמסרותם של המנהיגים ליין משובח ומשכר ולשירה בציבור שהיא "שירת שיכורים", המלווה בחוסר רגישות ומודעות למצב השורר בעם.

מטרתם היא לשתות, לחיות חיי הפקרות והוללות, להוציא ממון רב במסיבות פאר, ובמילים אחרות להכין מופע ראוותני לעיני אביוני העם, להראות שפע מול הצורך לחם ולחלב, וללמד את העם איך נראים חיי עושר.⁵⁰ שירת הרועים השותים לשכרה אלכוהול במועדון האקסקלוסיבי, היא סגירת המעגל שהתחיל עם הזמנת חיות היער לפתוח בסעודה: "אתיו לאכל". חיות השדה פותחות את הסעודה, והמנהיגות מצטרפת לבליעת הבשר עם ליווי של יין משובח ומשכר: "אַתְּיוּ אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאַה שְׁכָר".

תרגום השבעים משמיט את פסוק יב, אך לפי דעתנו ולדעת ויברי "אין סיבה לחשוב שפסוק זה אינו מקורי".⁵¹ המנהיגות הבלתי מרוסנת שטופת הזימה והתאוה, הרעבה לבשר ולשתיית יין, מזמינה את האליטות הירושלמיות ליהנות מההפקר ולהתעלם מהסבל של אביוני הארץ. אנו מצליחים לשמוע בגרונו של הנביא את קולות המחאה החברתית של מחוסרי הדיור והעבודה: "איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים. כספך היה לסיגים סבאך מהול במים. שריך סוררים וחברי גנבים כלו אהב שחד ורדף שלמנים יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיהו א, כא-כג).

49 כך גם דעתו של A. Dillmann, *Der Prophet Jesaja*, p. 478.

50 ראו W. Kessler, *Jesaja 56-66 und Jesaja 24-27*, p. 30.

51 R. N. Whybray, *Isaiah 40-66*, p. 201.

טקסט המצביע על מגמה מתמשכת של חיי הוללות בקרב קובעי המדיניות החברתית אפשר לראות במקום אחר בישעיהו: "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגר שק. והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות" (כב, יב-יג).

אין דאגה לעתיד ואין מודעות להווה הקשה והמר. שכרות המנהיגים וחוסר היכולת להחליט מביאים למצב של שפל וגועל: "וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו כהן ונביא שגו בשכר נבלעו מן היין תעו מן השכר שגו בראה פקו פליליה. כי כל שלחנות מלאו קיא צאה בלי מקום" (ישעיהו כח, ז-ח).

היין והשכר של הניצול החברתי משחק משחק מרכזי אצל עמוס: "שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העשקות דלים הרצצות אביונים האמרת לאדניהם הביאה ונשתה" (ד, א-ג).⁵²

הדברים של הנביא עמוס מצביעים על מצב של חוסר מודעות טוטאלית מחד גיסא וניצול חברתי ציני מאידך גיסא. בעל ספר משלי, בעקבות הניסיון שרכש בחיים, מציע: "אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין ולרוזנים [או] אי שכר. פן ישתה וישכח מחקק וישנה דין כל בני עני" (לא, ד-ה). היין המשכר הוא סם המשכיח ומעוות את המציאות, מטשטש את הזהות וגם משכיח צרות: "תנו שכר לאובד ויין למרי נפש" (שם, פסוק ו).

סוף דבר

א. העם הוא צאן המובא לטבח או מובא ישירות לשיני חיות היער (במיוחד הזאבים הטורפים). המנהיגות הבלתי אחראית, הפוליטית והדתית, נקראת במשל, כלבי שמירה שאינם נובחים, צופים עיוורים והוזים-חוזים בתרדמת.

ב. העיוורון של הצופים-שומרים מצביע על אי מילוי תפקידם. הם אינם יכולים לקרוא את המציאות. אין להם יכולת הבנה בסיסית. חיות השדה יכולות ללא מכשול להכין את "חגם", בולעות ללא שבעה את הצאן. הדגש הושם לא על כך שה' הוא אשר קורא לחיות היער לתקוף. יש חוסר התעניינות ואכפתיות אצל מנהיגות מרשעת ופושעת שנהנית לראות בסדיזם מחפיר מה מתרחש.

52 ראו בהרחבה מ' וייס, ספר עמוס, ירושלים תשנ"ב, עמ' 100-106, והערות חשובות בכרך נפרד על הערות לספר.

- ג. הצופים אינם ממלאים את תפקידם, שקועים בתרדמת עמוקה ואין מי שידאג לביטחונם של תושבי העיר. תפקוד זה עומד בניגוד קיצוני לנאמר בתהלים קכא, ד: "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל".
- ד. הכלבים האילמים נפסלים כי אינם יכולים לנבוח ואינם יכולים להתריע. כך הדרך סלולה לאסון בטוח. הם רואים את המציאות ואינם עושים מהומה. העם הנטוש ומוזנח על ידי מנהיגיו יהפוך לקרבן קל לכל אויב.
- ה. פתיחת השערים לכל חיות השדה גורמת נזק עצום. האחראים הופכים בעצמם לבולעי הצאן. הם מלאי תאוות בשר וצימאון לדם, ואינם מכירים מה זה שובע. כל אחד הולך לדרכו ודואג לאינטרסים צרים ואישיים. החלטה כזאת מביאה את החברה לשפל שאין כמותו. ברקעה של נבואה זו נשמעת תפילת העם וזעקתו: השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו כבתחילה.

